

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВАСІН Максим Сергійович

УДК 342.731

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ
ДЕРЖАВИ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Приватному вищому навчальному закладі «Львівський університет бізнесу та права».

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
КОСТИЦЬКИЙ Василь Васильович,
академік Національної академії правових
наук України, професор кафедри теорії та
історії права та держави Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка, президент Асоціації українських
правників, голова Вченої ради Інституту
законодавчих передбачень і правової
експертизи

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
БИКОВ Олександр Миколайович,
Інститут законодавства Верховної Ради
України, вчений секретар

кандидат юридичних наук
СУХОДОЛЬСЬКА Анастасія Андріївна,
Національний авіаційний університет,
доцент кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету

Захист відбудеться «24» лютого 2021 року о 10:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.062.16 у Національному авіаційному університеті за адресою: 03680, м. Київ, просп. Любомира Гузара, 1.

Із дисертацією можна ознайомитись у Науково-технічній бібліотеці Національного авіаційного університету за адресою: м. Київ, просп. Любомира Гузара, 1.

Автореферат розіслано «23» січня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю. Л. Юринець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена зростанням ролі релігійних організацій у функціонуванні громадянського суспільства в Україні та вирішенні різноманітних суспільних проблем, із якими держава не в змозі впоратися самотійно, а також необхідністю забезпечення конституційного права на свободу совісті та віросповідання в особливих умовах: у військових формуваннях та у пенітенціарних, медичних і освітніх закладах. Окрім цього, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», ухвалений у квітні 1991 року – до проголошення державної незалежності України – на сьогодні не забезпечує належної правової основи для участі релігійних організацій у громадському житті країни – діяльності, що виходить у публічну сферу, за межі релігійних обрядів і богослужінь у культових спорудах. Водночас багаторічною перепоною на шляху законодавчого реформування державної релігійної політики залишаються положення ч. 3 ст. 35 Конституції України про відокремлення церкви і релігійних організацій від держави, а школи – від церкви, недосконалість яких стає очевидною під час законотворчого процесу та суспільних дискусій щодо питань, пов'язаних із участю церкви в громадському житті країни. Зазначена проблематика актуалізує науковий запит на нове теоретичне осмислення конституційно-правових засад взаємодії держави і релігійних організацій, а також сучасної моделі державно-церковних відносин в Україні та окреслення її відмінностей від історичного досвіду попереднього тоталітарного режиму радянської влади. У цьому контексті доцільним є напрацювання пропозицій для практичного впровадження державно-церковної взаємодії в умовах коопераційної моделі відносин, трансформація якої відбулася як наслідок запровадження в Україні демократичної політичної системи, релігійної свободи та плюралізму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25.08.2015 року № 501/2015, та Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 26.02.2016 року № 68/2016, а також пріоритетним завданням у сфері державної релігійної політики, визначеним резолюцією Прем'єр-міністра України від 10.07.2017 року № 27160/0/1-17. Отримані наукові результати та надані пропозиції спрямовані на виконання пп. XI п. 11 Висновку № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи, реалізація якого передбачена Указом Президента України № 39/2006 від 20.01.2006 року «Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи».

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права» 24 вересня 2015 року (протокол № 2).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є дослідження конституційних засад та сучасного стану правового регулювання державно-церковних відносин із акцентом на взаємодію держави і релігійних організацій, вироблення практичних пропозицій щодо внесення змін до Конституції та законодавства України, спрямованих на реформування державної релігійної політики з дотримання принципу правової визначеності.

Для досягнення поставленої мети було виконано такі *дослідницькі завдання*:

- проаналізувати правовий статус релігійних організацій як суб'єктів взаємодії з державою, зокрема розглядаючи їх як складову частину громадянського суспільства;

- дослідити відмінності змістового наповнення та практичної реалізації конституційного принципу відокремлення церкви і релігійних організацій від держави, а школи – від церкви на теренах України за часів радянського тоталітарного режиму та в чинному законодавстві України;

- теоретично переосмислити конституційні засади сучасної моделі відносин між державою і церквою з урахуванням історичного контексту та трансформації суспільних відносин в Україні з часу відновлення державної незалежності 1991 року;

- окреслити правові засади державно-церковної взаємодії у сфері забезпечення релігійних потреб військовослужбовців і членів їхніх сімей, ув'язнених і засуджених, персоналу та пацієнтів медичних закладів, вихованців закладів освіти;

- здійснити порівняльний аналіз міжнародних стандартів у сфері забезпечення свободи совісті та віросповідання, досвіду демократичних держав країн Європи та розвитку законодавства України у сфері релігії, аби визначити найкращі практики для реформування державної релігійної політики;

- підготувати практичні пропозиції для врахування під час законотворчого процесу, спрямовані на забезпечення принципу юридичної визначеності у положеннях Конституції та законів України, які визначають засади державно-церковної взаємодії.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері конституційно-правового регулювання взаємодії держави і релігійних організацій в Україні.

Предмет дослідження – конституційно-правовий розвиток державно-церковних відносин в Україні, національне законодавство, норми міжнародного права, вітчизняна та зарубіжна література, присвячена взаємодії держави і релігійних організацій.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовувалися загальні та спеціальні методи наукового пізнання, за допомогою яких автор продовжував наукові розробки у сфері державно-церковних відносин, розпочаті провідними українськими та іноземними вченими. Звернення до наукових праць інших дослідників було обумовлено прагненням наукового підтвердження власних теоретичних розробок. У результаті було науково обґрунтовано трансформацію моделі взаємовідносин держави та церкви від сепараційної до

коопераційної, визначено сутнісну різницю між конституційно-правовими засадами державно-церковної взаємодії сучасної демократичної України та попередньої радянської тоталітарної влади, підготовлено практичні пропозиції для Верховної Ради України у сфері вдосконалення положень Конституції України та окремих законодавчих актів, які регулюють взаємодію держави і релігійних організацій.

Застосування історично-правового методу дало змогу дослідити особливості та сутнісні відмінності між конституційним законодавством України та нормативно-правовим регулюванням на теренах України часів радянської влади (1917–1991 рр.), подальший розвиток конституційно-правового регулювання державно-церковної взаємодії у незалежній Україні з урахуванням рекомендацій таких міжнародних організацій, як ООН, Рада Європи, ОБСЄ.

Діалектичний метод використовувався для дослідження взаємозв'язку конституційно-правових засад державно-церковної взаємодії та її правового регулювання за допомогою спеціальних законів і підзаконних актів, а також етапів історичного розвитку державної політики щодо релігійних організацій та їхньої участі у суспільному житті.

Із використанням методу системного аналізу досліджувалися конституційно-правові засади взаємодії держави і релігійних організацій: було проаналізовано правову регламентацію окремих її напрямів, а також досліджено основні підходи до аналізу моделей державно-церковних відносин.

Порівняльно-правовий метод використовувався під час дослідження законодавства України та інших держав, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини як джерел права в Україні, а також інших міжнародно-правових документів у сфері забезпечення права на свободу совісті та віросповідання.

За допомогою системного методу досліджувалася роль конституційно-правового регулювання у регламентації діяльності релігійних організацій як суб'єктів громадянського суспільства та функціонування церкви як окремого суспільного інституту, що є підґрунтям для розбудови партнерських відносин між органами державної влади і релігійними організаціями.

Метод конкретно-соціологічних досліджень допоміг проаналізувати зміни, які відбулися в українському суспільстві стосовно церкви як соціального інституту та її участі у громадському житті, що, зі свого боку, корелюється з трансформацією моделі державно-церковних відносин від сепараційної до коопераційної.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим науковим дослідженням у галузі конституційного права України, яке являє собою цілісний аналіз конституційно-правових засад взаємодії держави і релігійних організацій, враховуючи при цьому історичний контекст і трансформацію моделі державно-церковних відносин в Україні. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає у таких основних положеннях.

вперше:

– встановлено й надано обґрунтування факту зміни моделі державно-церковних відносин в українському суспільстві, яка трансформувалася від антагоністичної сепарації до коопераційної моделі з притаманною їй більшою взаємодією органів державної влади з релігійними організаціями;

– доведено, що чинним конституційно-правовим засадам державно-церковних відносин бракує юридичної визначеності, відсутність якої негативно позначається на взаємодії держави і релігійних організацій, інколи стає причиною напруги під час обговорення важливих суспільних проблем, ускладнює процес реформування релігійного законодавства з огляду на відмову України від тоталітарної політики радянської влади та переходу до демократичної політичної системи;

– обґрунтовано доцільність відмови від радянських формулювань щодо державно-церковного відокремлення, які використовуються в чинній ч. 3 ст. 35 Конституції України, та заміни їх новими нормами, спрямованими на вдосконалення конституційно-правового регулювання взаємодії держави і релігійних організацій та закріплення партнерських засад сучасних державно-церковних відносин в Україні;

– доведено необхідність зміни підходу до класифікації видів релігійних організацій, що застосовується у чинному Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації», для усунення штучних обмежень у різновидах релігійних організацій (на які прямо звертав увагу Європейський суд з прав людини), врахування специфіки інституалізації релігійної діяльності в різних конфесіях, легітимізації організаційного підпорядкування всередині ієрархічних релігійних об'єднань і забезпечення принципу автономності у їхній діяльності.

удосконалено:

– розуміння поняття світськості державної влади, яке не виключає можливості для розвитку взаємодії з релігійними організаціями у вирішенні соціальних проблем та задоволенні релігійних потреб окремих категорій громадян (військовослужбовців та членів їхніх сімей, засуджених і ув'язнених та персоналу пенітенціарних закладів, пацієнтів та персоналу медичних закладів);

– формулювання конституційних норм, спрямованих на вдосконалення конституційно-правових засад державно-церковних відносин та взаємодії держави і релігійних організацій, замість чинних положень ч. 3 ст. 35 Конституції України;

– підходи до реформування релігійного законодавства, що передбачає розроблення, широке громадського обговорення та затвердження нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» з метою забезпечення принципу автономності як релігійних громад, так і релігійних об'єднань, а також належної законодавчої регламентації правового статусу релігійних організацій як суб'єктів громадянського суспільства та визначення їхніх прав і обов'язків, пов'язаних із участю у громадському житті;

– трактування змісту правового статусу релігійних організацій як суб'єктів громадянського суспільства та правової регламентації їхньої участі у громадському житті;

– підходи до подальшого нормативно-правового забезпечення капеланського служіння у військових формуваннях, пенітенціарних і медичних закладах як однієї з форм взаємодії держави і релігійних організацій.

дістали подальшого розвитку:

– підходи щодо використання понятійно-термінологічного апарату під час правової регламентації статусу релігійних організацій, взаємодії держави і релігійних організацій;

– положення стосовно принципу автономності релігійних організацій із акцентом на необхідність законодавчого забезпечення не лише автономності релігійних громад, а й релігійних об'єднань як ієрархічних структур, що є складовою конституційного права на свободу віросповідання та міжнародних стандартів забезпечення цього права;

– підходи до імплементації міжнародних зобов'язань України, взятих у зв'язку з членством в ООН, ОБСЄ та Раді Європи, під час удосконалення конституційно-правових засад взаємодії держави і релігійних організацій, законодавчого визначення моделі державно-церковних відносин в Україні;

– положення щодо надання релігійним об'єднанням статусу юридичної особи.

Практичне значення одержаних результатів. Наведені в дисертації результати дослідження, висновки та пропозиції можуть використовуватися як у теоретичній, так і практичній діяльності, зокрема:

– *у науково-дослідній сфері* – для розвитку юридичної науки та подальших досліджень у сфері взаємодії держави і релігійних організацій, трансформації моделі державно-церковних відносин в Україні;

– *у законотворчій діяльності* – надані автором пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання державно-церковних відносин можуть стати теоретичним підґрунтям для розроблення змін до Конституції України, нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», проектів законів про регламентацію діяльності священників-капеланів та інших нормативно-правових актів у сфері державної релігійної політики;

– *у правозастосуванні та підвищенні правової культури* – для дотримання органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, міжнародних стандартів у сфері забезпечення свободи совісті та віросповідання, коректного застосування положень ст. 35 Конституції України та законодавчих актів під час взаємодії з релігійними організаціями, а також задля дотримання законності релігійними організаціями і священнослужителями під час здійснення капеланського служіння та участі в громадському житті;

– *в освітньому процесі* – для підготовки навчальних курсів і практичних занять, підручників і посібників, у самостійній дослідницькій діяльності

студентів у галузях конституційного та адміністративного права України, а також релігієзнавства, державного управління та соціології.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням автора. Цитовані в дисертаційному дослідженні думки, положення та пропозиції інших науковців мають належні посилання на джерела та використані для подальшого розвитку юридичної науки та підкріплення наукових розробок здобувача.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження були впроваджені у науковій, експертній, законотворчій, правозахисній та просвітницькій діяльності низки установ та організацій, серед яких: Інститут законодавчих передбачень та правової експертизи, Ужгородський національний університет, Університет Короля Данила, Асоціація українських правників, Українська Греко-Католицька Церква, Інститут релігійної свободи.

Основні положення дослідження, викладені в дисертації висновки та пропозиції обговорювалися під час таких міжнародних і всеукраїнських наукових заходів: Круглий стіл «Роль та можливості Церков та релігійних організацій у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, насильству щодо жінок та насильству за ознакою статі» (Харків, 2020); Шоста щорічна міжнародна наукова конференція Робочої групи з питань релігії в Чорноморському регіоні (Львів, 2019); Міжнародна стипендіальна програма для молодих вчених «Релігія та верховенство права» (Оксфорд, Велика Британія, 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Приклади правового регулювання душпастирського служіння у пенітенціарній системі у країнах Європи» (Київ, 2018); Міжнародний науковий семінар «Релігія, міграція та соціальні зміни у східному православному світі» (Київ, 2018); Всеукраїнська науково-практична конференція «Державний орган у справах релігій в Україні: історія та сучасність» (Київ, 2018); Всеукраїнська науково-практична конференція «Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку» (Київ, 2018); Круглий стіл «Право на свободу совісті військовослужбовців України» (Київ, 2017); Круглий стіл «Особливості юридичного статусу релігійних організацій у правовому полі України: статус неприбутковості» (Київ, 2017); Круглий стіл «Важливість взаємодії громадянського суспільства у попередженні та протидії злочинам на ґрунті нетерпимості в Україні» (Київ, 2017); Міжнародна конференція «Зміцнення регіональних мереж правозахисників на Західних Балканах, Східній Європі та Туреччині» (Брюссель, Бельгія, 2017); Віденський Симпозіум з питань свободи віросповідання (Відень, Австрія, 2017); Міжнародна експертна конференція «Боротьба з нетерпимістю та дискримінацією християн» (Відень, Австрія, 2016); Круглий стіл «Розвиток капеланського служіння в Україні» (Київ, 2016); Круглий стіл «Церква у служінні: актуальні питання нормативно-правового забезпечення капеланської діяльності у військовій, пенітенціарній та медичній сферах» (Київ, 2016); Міжнародна науково-практична конференція «Релігійна свобода на перехресті епох, країн і культур» (Київ, 2016); Міжнародний

експертний форум «Свобода релігії і переконань за умов сучасних викликів» (Київ, 2016); Круглий стіл «Конституційний процес в Україні очима віруючих» (Київ, 2016); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасність і перспективи пенітенціарної душпастирської опіки» (Київ, 2016); Круглий стіл «Права людини в період військового конфлікту та реформ. Рекомендації правозахисників» (Київ, 2015); Круглий стіл «Стан свободи совісті та державно-церковних відносин в Україні» (Київ, 2015); Міжнародна конференція «Права людини в умовах воєнного конфлікту та реформ в секторі юстиції» (Київ, 2015); Спеціальний захід на тему «Визнання релігійних та віруючих громад в Україні: проблеми та можливості» (Відень, Австрія, 2015); Круглий стіл «Правові та етичні аспекти міжнаціональної та міжконфесійної злагоди» (Умань, 2015); Національний круглий стіл з питань свободи релігії або переконань «Зустріч з керівниками структурних підрозділів у справах релігій обласних державних адміністрацій з метою налагодження системної роботи на посилення всебічної співпраці» (Київ, 2015); Міжнародна наукова конференція «Виклики і можливості: розвиток релігійної свободи в сфері права» (Єреван, Вірменія, 2015); Круглий стіл «Державно-конфесійні та міжконфесійні відносини в Україні» (Київ, 2015); Всеукраїнська науково-практична конференція «Християнська проповідь у місцях несвободи. Історія і сучасність України» (Київ, 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Релігія в контексті глобалізації: правові аспекти функціонування релігійних організацій» (Краків, Польща, 2014); Засідання постійно діючого Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» (Київ, 2014).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в навчальному посібнику та в 15 наукових статтях, з яких: у 8 статтях у фахових виданнях за спеціальністю «Юридичні науки», у 3 статтях у іноземних наукових періодичних виданнях та у 4 статтях у інших наукових виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається з анотації, вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи становить 226 сторінок, із них основний текст дослідження – 185 сторінок. Список використаних джерел складається з 218 найменувань і займає 30 сторінок. Додатки викладено на 16 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження та визначено його мету й завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито положення наукової новизни, науково-практичне значення дисертаційної роботи, перспективи використання отриманих результатів, зазначено відомості про форми їх апробації, відображено структуру й обсяг дисертації.

У **розділі 1 «Засади взаємодії держави і релігійних організацій в Україні»** розкрито сутність колективного виміру конституційного права на

свободу віросповідання та зміст конституційно-правових засад, на підставі яких будуються державно-церковні відносини, враховуючи при цьому особливості термінологічно-понятійного апарату та історичні передумови сучасної релігійної політики держави.

Зокрема в *підрозділі 1.1 «Релігійна організація як суб'єкт взаємодії з державою»* досліджено понятійно-термінологічну невизначеність у положеннях Конституції України 1996 року, яка обумовлює неоднозначне тлумачення конституційної норми про відокремлення церкви і релігійних організацій від держави, а школи – від церкви. На підставі проведеного аналізу, робиться висновок, що у конституційно-правовому регулюванні доцільно використовувати комбінований термін – “церква (релігійні організації)”, що дозволить не лише врахувати роль церкви як окремого і незалежного суспільного інституту в країні з тисячолітньою історією Християнства, але й водночас підкреслити, що конституційні положення про державно-церковну взаємодію охоплюють усі релігійні організації, незалежно від їхньої конфесійної приналежності. При цьому доцільно і надалі в усіх інших нормативно-правових актах послуговуватися лише терміном “релігійні організації”, який позначає окрему організаційно-правову форму юридичних осіб згідно національного класифікатора, уникаючи термінологічної двозначності.

Також розкрито сутність обмежень у діяльності релігійних організацій, пов'язаних із недосконалою класифікацією їх видів у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації». Наявне штучне звуження видів релігійних організацій (громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства, духовні навчальні заклади) ускладнює не лише процедуру їхньої державної реєстрації, але й часто призводить до порушення принципу автономності в діяльності релігійних об'єднань, ігнорування особливостей взаємного підпорядкування між релігійними громадами, місцевими релігійними управліннями та керівним релігійним центром, характерних для ієрархічних релігійних об'єднань. Зважаючи на те, що правовий статус релігійних організацій прямо пов'язаний із їхньою спроможністю взаємодіяти з державою, сформульовано практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення класифікації видів релігійних організацій на рівні закону, порядку їх створення та організаційного підпорядкування у структурі релігійного об'єднання. При цьому запропонований автором підхід враховує зауваження Європейського суду з прав людини, викладені у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України», та рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо спрощення державної реєстрації релігійних організацій у якості юридичних осіб.

У *підрозділі 1.2 «Історико-правовий аналіз розвитку взаємодії держави і релігійних організацій на теренах України»* досліджено вплив нормативно-правового регулювання часів радянської влади (1917–1991 рр.) на сучасні конституційно-правові засади державно-церковних відносин. Також розглянуто сутнісні відмінності між державною релігійною політикою часів УРСР і

незалежної України, з огляду на тотожні конституційні положення щодо державно-церковного відокремлення. Зокрема, на сьогодні Українська держава не відмежовується від релігійних організацій, як це мало місце в часи радянського репресивного режиму, а створює можливості для їхньої повноцінної участі у громадському житті, сприймаючи їх у якості суб'єктів взаємодії з органами державної влади. Концепт раціонального партнерства у державно-церковних відносинах проявляється у сприйнятті церкви (релігійних організацій) у якості незалежного суспільного інституту, з яким можна і необхідно взаємодіяти для досягнення цілей і виконання завдань, що відповідають суспільним інтересам. Кооперація має місце, у першу чергу, у тих сферах, де без участі релігійних організацій органи державної влади не можуть впоратися: задоволення релігійних потреб і душпастирська опіка у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, у медичних і пенітенціарних закладах, звільнення та ресоціалізація осіб з різними видами залежностей (наркотична, алкогольна, ігроманія), усиновлення сиріт, практична і матеріальна допомога нужденним і вразливим верствам населення, тощо.

Негативний досвід і наслідки репресивної політики радянського режиму щодо релігійних організацій, проаналізовані в дисертації, та перехід до розбудови сучасних суспільних відносин на демократичних засадах дають змогу зробити висновок про необхідність вдосконалення конституційно-правових засад взаємодії держави і релігійних організацій. Внесення змін до ч.3 ст. 35 Конституції України необхідне з метою усунення із суспільного дискурсу підстав для маніпуляцій, пов'язаних із неоднозначним тлумаченням конституційного принципу відокремлення церкви від держави, а школи – від церкви, та забезпечення правозастосовної практики від наявних нині юридичної невизначеності, двозначних інтерпретацій, юридичних колізій.

Розділ 2 «Особливості взаємодії держави і релігійних організацій в окремих сферах суспільних відносин в Україні» розкриває практичні аспекти взаємодії органів державної влади з релігійними організаціями різних конфесій, зважаючи на те, що релігійні організації є суб'єктами громадянського суспільства, та розглядаючи взаємовідносини держави та церкви з погляду партнерства цих двох суспільних інститутів. На підставі прикладів двосторонніх угод між органами державної влади, з одного боку, та міжконфесійних інституцій і окремих релігійних організацій, з іншого, доведено гіпотезу автора щодо трансформації державно-церковних відносин в Україні від антагоністичної сепарації до коопераційної моделі.

У підрозділі 2.1 *«Правові засади участі релігійних організацій у громадському житті, формуванні та реалізації державної політики»* проаналізовано суспільні зміни, що відбулися з часу проголошення державної незалежності України 1991 року, внаслідок яких церква як суспільний інститут здобула найвищу довіру українського народу. Активна участь релігійних організацій у громадському житті й у формуванні та реалізації державної політики через механізм громадських рад при центральних органах виконавчої влади зробили їх впливовими суб'єктами громадянського суспільства. Такі

суспільно-політичні зміни, зі свого боку, сприяли формуванню коопераційної моделі державно-церковних відносин зі збереженням принципу світськості державної влади, що ґрунтується на положеннях Конституції та законів України.

Суттєва трансформація суспільних відносин після падіння радянського режиму дає підстави зробити висновок, що просте копіювання у ч. 3 статті 35 Конституції України положень радянських декретів про відокремлення церкви від держави, не розкриваючи суті пропонованої для незалежної України моделі державно-церковних відносин, було недалекоглядним рішенням, яке потребує перегляду. Закладена у 1996 році правова невизначеність у конституційно-правовому регулюванні наразі є джерелом суперечностей у суспільстві та часто призводить до неоднозначного тлумачення цієї конституційної норми.

Радянська модель ворожої секуляризації не придатна для сучасного українського суспільства, оскільки вона не враховує історичних і соціальних змін, що виникли після відновлення державної незалежності України у 1991 році. Зростання довіри громадськості до церкви як суспільного інституту, перетворення її у впливового суб'єкта громадянського суспільства, посилення коопераційних відносин між державою і релігійними організаціями – це нинішні реалії в цій сфері суспільних відносин в Україні, які не відображені в положеннях ч. 3 статті 35 Конституції України, а тому актуалізують питання удосконалення конституційних засад державно-церковної взаємодії.

Також у цьому підрозділі дисертації наведено міжнародно-правові засади участі релігійних організацій у громадському житті, на підставі яких здійснено порівняльний аналіз відповідності правового регулювання громадської діяльності релігійних організацій міжнародним зобов'язанням України та рекомендаціям міжнародних інституцій.

У підрозділі 2.2 *«Правове регулювання взаємодії держави і релігійних організацій у сфері військового, пенітенціарного та медичного капеланства»* докладно розкрито зміст нової коопераційної моделі державно-церковних відносин в Україні. Процес розвитку душпастирського служіння релігійних організацій свідчить про зацікавленість органів державної влади у використанні духовного потенціалу релігійних організацій для задоволення релігійних потреб осіб, вимушено обмежених у реалізації свого конституційного права на свободу совісті та віросповідання. Налагодження взаємодії держави і релігійних організацій у розбудові капеланського служіння обумовлене тією обставиною, що не існує іншого, ефективнішого способу для задоволення релігійних потреб осіб, можливості яких самостійно відвідувати культові споруди та отримувати душпастирську опіку з боку священнослужителів обмежені особливими умовами несення військової служби чи режимом відповідних закладів, зокрема пенітенціарних і медичних.

Питання статусу військових капеланів, їхнього підпорядкування, навчання, методичного, фінансового та соціального забезпечення, а також укладання двосторонніх договорів між органами державної влади та релігійними організаціями, які будуть покладені в основу їхньої взаємодії, мають стати

предметом регулювання окремого закону. Відповідний законопроект слід узгодити з представниками зацікавлених релігійних об'єднань України шляхом проведення робочих консультацій і широкого громадського обговорення. У свою чергу подальшого розвитку потребує правове регулювання діяльності пенітенціарних і медичних капеланів, особливо в умовах нових викликів і посиленних протиепідемічних заходів, пов'язаних зі спалахом у всьому світі пандемії коронавірусної інфекції COVID-19. При чому питання задоволення релігійних потреб і душпастирської опіки пацієнтів медичних закладів є особливо актуальним, з огляду на відсутність належної правової регламентації медичного капеланства ні на рівні спеціальних законів, ні на рівні підзаконних актів чи наказів МОЗ України.

У підрозділі 2.3 «Взаємодія держави і релігійних організацій у сфері освіти» проаналізовано зміну державної релігійної політики в освітньому процесі, зважаючи на багаторічну ідеологічну заангажованість сфери освіти внаслідок укорінених атеїстичних засад, які зберігалися в законодавстві України донедавна. Негативні наслідки тоталітарної політики колишнього СРСР стосовно релігії та ролі церкви в суспільстві досі проявляються в окремих законодавчих актах України, адже за часів войовничого атеїзму систематично знищувалася уява про церкву як частину громадянського суспільства, моральний орієнтир нації, авторитетного суб'єкта суспільних дискусій. Своєрідна «декомунізація» сфери освіти, яка почалася 2014 року, мала наслідком не лише пристосування держави до релігійних потреб значної частини громадян України в навчально-виховному процесі, а й до налагодження взаємодії з релігійними організаціями задля вироблення збалансованих підходів, які б дали змогу і зберегти світськість державної освіти, і забезпечити право батьків на релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань, гарантоване багатьма міжнародними договорами, які ратифікувала Україна. Сучасне тлумачення конституційного принципу відокремлення школи від церкви, наведене в новій редакції Закону України «Про освіту» 2017 року, по суті зруйнувало стіну суворої сепарації між церквою та освітнім процесом, побудовану ще понад 100 років тому радянською владою, та відкрило можливості для більшої державно-церковної взаємодії. Зокрема така кооперація проявляється у сфері розбудови мережі приватних закладів освіти, які визначили релігійну спрямованість власної освітньої діяльності. Водночас в державних і комунальних закладах освіти і надалі зберігається світських характер освіти.

У розділі 3 «Перспективи розвитку конституційно-правового регулювання взаємодії держави і релігійних організацій в Україні» докладніше досліджено засади державно-церковної взаємодії, як із погляду міжнародних зобов'язань України у сфері гарантування свободи совісті та віросповідання, так і в частині вдосконалення конституційно-правового регулювання цієї сфери суспільних відносин, з огляду на висновки, зроблені у попередніх розділах дисертації.

Підрозділ 3.1 «Міжнародно-правові стандарти в сфері відносин держави і релігійних організацій у контексті України» містить аналіз практики Європейського суду з прав людини, документів міжнародних інституцій стосовно забезпечення свободи совісті та віросповідання з акцентом на аспекти державно-церковної взаємодії та з огляду на досвід інших держав щодо правового регулювання цієї сфери. Результати дослідження міжнародних зобов'язань України, взятих у зв'язку з її членством в ООН, ОБСЄ та Раді Європи, свідчать про відмову держави від втручання у внутрішні справи релігійних організацій і про обов'язок поважати їхню автономію та самоврядність. При цьому це не виключає можливості посередництва органів влади та їхніх посадових осіб у врегулюванні міжконфесійних суперечок за згодою сторін та за умови дотримання вимоги про невтручання урядовців у доктрини чи інші внутрішні настанови релігійних організацій. Водночас наголошується, що протиправна діяльність релігійних організацій не допускається, адже свобода не є тотожним свавіллям.

Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) дають підстави зробити висновок про перевагу суверенітету держави у питанні визначення конкретної моделі державно-церковних відносин. У країнах Європи можна спостерігати багатоманіття таких моделей: від державної церкви до суворої сепарації та підкресленого секуляризму в публічній сфері. Не викликає у ЄСПЛ заперечень і практика укладання угод між державою і окремими церквами (релігійними організаціями), в тому числі враховуючи їхнє особливе історичне і культурне значення для суспільства, однак за умови, якщо при цьому права віруючих інших конфесій не зазнають обмежень. Державно-церковна взаємодія та активна участь релігійних організацій у громадському житті країни цілком відповідає міжнародним зобов'язанням України та в тій чи іншій мірі забезпечуються в багатьох країнах Європи.

У *підрозділі 3.2 «Розвиток конституційно-правових засад взаємодії держави і релігійних організацій в незалежній Україні»* науково обґрунтовано зміну підходу до тлумачення конституційного принципу відокремлення церкви і релігійних організацій від держави, з огляду на суттєву відмінність релігійної політики незалежної України від репресивних практик радянської влади. Наводиться аргументація, яка підтверджує твердження автора стосовно трансформації державно-церковних відносин в Україні від антагоністичної сепарації до коопераційної моделі, що обумовило розвиток взаємодії держави і релігійних організацій протягом останніх двадцяти років. Таким чином, незважаючи на конституційне положення про відокремлення церкви від держави, а школи – від церкви, та загальноприйняте наукове розуміння державно-церковної сепарації, на практиці в Україні вже багато років функціонує сутнісно інша модель державно-церковних відносин, яка характеризується значним рівнем взаємодії між державою і релігійними організаціями, пристосуванням до потреб віруючих і ознаками посилення державно-церковної кооперації.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають змогу зробити такі висновки й практичні пропозиції щодо подальшого розвитку конституційного-правового регулювання взаємодії держави і релігійних організацій в Україні:

1. Чинна модель державно-церковних відносин в Україні не є суто сепараційною, що обумовлюється відсутністю «*стіни між державою та релігійними об'єднаннями*», згідно з характеристикою Г.Моран. Натомість сучасну модель державно-церковних відносин в Україні можна охарактеризувати як коопераційну, згідно з класифікацією К.Дьорема та Б.Шарфса, зі збереженням світських засад державної влади й державної освіти. Коопераційна модель взаємодії держави і релігійних організацій проявляється в: укладанні двосторонніх угод між органами влади й окремими релігійними організаціями різних конфесій у сфері організації капеланського служіння у військових формуваннях, пенітенціарних і медичних закладах; значно більшому пристосуванню (акомодації) держави до релігійних потреб у сфері освіти; особливому сприятливому режимі оподаткування для всіх релігійних організацій (неприбутковий статус, звільнення від земельного податку, звільнення від оподаткування імпорту богослужбової літератури та предметів релігійного культу тощо); спеціальних знижених цінах за користування електроенергією, природним газом, іншими комунальними послугами; створенні при урядових структурах спеціальних громадських рад зі співпраці з релігійними організаціями; проведенні регулярних консультацій під час законотворчого процесу з лідерами церков і релігійних організацій щодо важливих суспільних питань або взяття до уваги їхніх публічних звернень за відсутності громадського обговорення. Водночас європейський досвід конституціоналізму та практика Європейського суду з прав людини свідчать про різноманіття підходів до конституційно-правового регулювання державно-церковних відносин: від суворої сепарації на засадах світськості (французький принцип *laïcité*) до країн, де глава держави очолює церкву (наприклад, у Великій Британії). Таким чином, за Україною залишається суверенне право самостійно визначити правові засади державно-церковної взаємодії, з огляду на власний історичний досвід і культурні особливості.

2. Положення ч. 3 ст. 35 Конституції України не можна тлумачити як підґрунтя для побудови суворої сепараційної моделі взаємовідносин держави та церкви в Україні, незважаючи на їхню тотожність нормам ленінського декрету 1918 року про державно-церковне відокремлення. Із проголошенням державної незалежності України 1991 року політика держави щодо релігійних організацій змінилася з репресивної на сприятливу, що знайшло відображення у різноманітних законодавчих актах України, на підставі яких релігійні організації отримали право та практичні можливості для участі у громадському житті, взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, розвитку військового, пенітенціарного та медичного капеланства, створення власних закладів освіти з відповідним державним ліцензуванням і

акредитацією. Отже, конституційний принцип відокремлення церкви від держави, а школи – від церкви, на сьогодні набув зовсім іншого змістового наповнення, ніж у нього вкладав тоталітарний радянський режим упродовж 70 років свого панування на теренах України.

3. Невідповідність між проголошеною в Конституції України сепараційною моделлю державно-церковних відносин і реальним правовим становищем релігійних організацій, їхньою постійною взаємодією з державою та активною участю у громадському житті країни інколи стає причиною суспільної напруги, конфліктних ситуацій і непорозуміння під час законотворчого процесу. З огляду на це та враховуючи принцип правової визначеності, можна дійти висновку щодо необхідності доповнення ч. 3 ст. 35 Конституції України положеннями, які мають закріпити право релігійних організацій на участь у громадському житті та взаємодію з органами влади на партнерських засадах задля приведення конституційних засад у відповідність до сучасної моделі державно-церковних відносин в Україні, яку вже запроваджено на практичному рівні та закріплено різноманітними законодавчими актами. Такі конституційні зміни є актуальними з огляду на відмову українського суспільства від ідеології войовничого атеїзму, яку насаджував радянський тоталітарний режим, на користь свободи віросповідання, релігійного та ідеологічного плюралізму, повернення релігійних організацій до участі в громадському житті та визнання їх суб'єктами взаємодії з державою.

4. Потребує корекції понятійно-термінологічний апарат, який використовується у ч. 3 ст. 35 Конституції України, оскільки одночасне використання термінів «церква» і «релігійні організації» в одних положеннях і лише терміну «церква» – в інших створює підґрунтя для неоднозначного тлумачення конституційного принципу відокремлення церкви і релігійних організацій від держави, а школи – від церкви. Водночас термін «церква» залишається невизначеним і на рівні інших законодавчих актів України, що на практиці призводить до неоднозначного застосування конституційних положень під час реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи. З огляду на це, у конституційно-правовому регулюванні відносин держави і релігійних організацій доцільно використовувати комбінований термін – «церква (релігійні організації)», що дасть змогу не лише врахувати роль церкви як окремого і незалежного суспільного інституту в країні з тисячолітньою християнською спадщиною, а й водночас підкреслити, що конституційні положення про державно-церковну взаємодію охоплюють усі релігійні організації, незалежно від їхньої конфесійної приналежності.

5. Враховуючи зазначене, запропоновано викласти ч. 3 ст. 35 Конституції України у такій редакції:

«Держава і церква (релігійні організації) в Україні є окремими незалежними суспільними інститутами, які взаємодіють на засадах партнерства заради служіння суспільству. Релігійні організації є частиною громадянського суспільства України та мають право брати участь у громадському житті,

засновувати і використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації (медіа), засновувати заклади освіти з релігійно-визначеною системою виховання. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова».

6. Міжнародні зобов'язання України, взяті у зв'язку з членством в ООН, ОБСЄ та Раді Європи, передбачають необхідність поважати автономність релігійних організацій, їхнє право на самостійне визначення своєї ієрархічної структури, підзвітності, обрання чи призначення керівних осіб, доктрин та інших внутрішніх настанов. Однак законодавство України не дає змоги повною мірою забезпечити дотримання принципу автономності щодо релігійних об'єднань, оскільки практика центрального та місцевих державних органів у справах релігій і подекуди протилежні за аргументацією рішення судів у аналогічних справах частіше стають на захист автономності та незалежності релігійних громад, незважаючи на їхнє членство в релігійному об'єднанні та статутні вимоги щодо підпорядкування релігійному центру, делегування йому частини управлінських повноважень.

7. Задля усунення термінологічних обмежень у діяльності релігійних організацій та підґрунтя для порушення автономності релігійних об'єднань запропоновано у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» відмовитися від чинного поділу релігійних організацій на види (релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства, духовні навчальні заклади та релігійні об'єднання), оскільки таке правове регулювання є надмірним і невиправданим втручанням держави у внутрішні справи релігійних організацій. Натомість у цьому законі доцільно використати термінологію ст. 83 Цивільного кодексу України, адаптувавши її до особливостей діяльності релігійних організацій, та законодавчо закріпити такі види: релігійне товариство (засновується за ініціативи фізичних осіб), релігійна установа (засновується іншою юридичною особою), релігійне об'єднання (складається з релігійних товариств і релігійних установ). Ця новація надасть релігійним об'єднанням свободу розбудовувати свою управлінську вертикаль, зокрема через заснування релігійних установ на місцевому рівні – нинішніх релігійних громад, зберігаючи над ними канонічне й організаційне підпорядкування. З іншого боку, релігійні товариства зможуть і надалі користуватися правом автономності та самоврядності, зокрема самостійно обирати та змінювати підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким релігійним центрам (управлінням), що діють в Україні та за її межами. Запропоновані зміни дадуть змогу врахувати зауваження, висловлені в Рекомендації ПАРЕ №1722 (2005) та у п. 145 Європейського суду з прав людини у справі «Свято-Михайлівська парафія проти України».

8. Питання надання релігійним об'єднанням статусу юридичної особи запропоновано розглядати за умови досягнення консенсусу щодо цих змін у багатоконфесійній релігійній спільноті України, зокрема у взаємодії із Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій. Слід додатково проаналізувати, які юридичні та практичні наслідки ці суттєві зміни у

правовому статусі релігійних об'єднань можуть спричинити в діяльності ієрархічних релігійних організацій, у відносинах між релігійним центром і місцевими релігійними громадами, а також у державно-церковній взаємодії на національному та місцевому рівнях.

9. Повноцінна участь релігійних організацій у громадському житті країни обумовлює необхідність ухвалення нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» для консолідованого закріплення в одному законі їхніх прав і обов'язків у сфері громадської діяльності, принципів і підстав взаємодії з державою. На підставі розрізнених норм різних законодавчих актів релігійні організації нині фактично користуються значним обсягом прав у сфері участі в громадському житті подібно до того, який мають громадські організації відповідно до ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання». Однак релігійні організації, на відміну від громадських об'єднань, не мають права засновувати та управляти аудіовізуальними медіа, бути виконавцями державного замовлення, здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо. За винятком останнього обмеження, запропоновано розширити доступ релігійних організацій до засобів масової інформації, насамперед засновувати й управляти телерадіокомпаніями, а також законодавчо закріпити можливість державного фінансування душпастирської діяльності релігійних організацій у військових формуваннях, пенітенціарних і медичних закладах, зокрема шляхом укладання трудових контрактів і договорів цивільно-правового характеру з відповідними священнослужителями-капеланами або через механізм державного замовлення з укладанням спеціальних угод із релігійними центрами (управліннями) різних конфесій.

10. Остаточне впровадження інституту військового капеланства у Збройних силах України та інших військових формуваннях можливе шляхом ухвалення спеціального Закону України «Про військове капеланство», спрямованого на комплексне вирішення означеної проблематики. Подальшого розвитку потребує також законодавство, спрямоване на забезпечення діяльності пенітенціарних капеланів, діяльність яких на сьогодні обмежується волонтерськими засадами й недостатньо врегульоване на рівні підзаконних і відомчих актів. Водночас особливо бракує правового регулювання у сфері душпастирської опіки пацієнтів і працівників медичних закладів. Задля цього запропоновано доповнити Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» положеннями про засади діяльності медичних капеланів у закладах охорони здоров'я, а Міністерству охорони здоров'я України – доопрацювати у взаємодії з релігійними організаціями та затвердити Положення про організацію душпастирської опіки у сфері охорони здоров'я, розроблене Громадською радою при МОЗ з питань співпраці з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій.

11. Трансформація моделі державно-церковних відносин у бік більшої кооперації не оминула сферу освіти, яка протягом тривалого часу залишалася під впливом спадщини радянського ідеологічно заангажованого режиму. Розвиток освітнього законодавства України упродовж останніх років засвідчив,

що церква стала суб'єктом освітнього процесу завдяки інтеграції приватних закладів освіти релігійного спрямування в систему освіти України. З огляду на це зростає необхідність подальшого розвитку державно-церковної взаємодії у сфері освіти, зокрема задля подальшого інституційного розвитку богословської освіти і науки в Україні.

12. З огляду на те, що право батьків виховувати своїх дітей відповідно до своїх релігійних чи інших переконань гарантоване на рівні міжнародних договорів, які ратифікувала Україна, держава зобов'язана забезпечити вибір і плюралізм в освіті, створити можливості для діяльності закладів освіти з релігійною спрямованістю, зокрема заснованих релігійними організаціями. Це завдання можна виконати, сприяючи розвитку мережі приватних закладів освіти, заснованих релігійними організаціями, зокрема через поширення на них принципу "гроші за дитиною" відповідно до п. 10 ст. 78 Закону України «Про освіту», оскільки державне фінансування освітнього компоненту досі не охоплює всіх приватних закладів освіти з релігійно визначеною системою виховання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та періодичних наукових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз:

1. Васін, М. С. Термінологічні аспекти конституційно-правового регулювання державно-церковних відносин в Україні // Часопис Київського університету права. – К.: Київський університет права НАН України, 2020. – № 2020/1. – С.83-86.

2. Васін, М. С. Церква та держава у сфері освіти: від тотального відокремлення до взаємодії // Науково-практичний журнал «Соціологія права». – 2019. – № 4 (31). – С.5-9.

3. Васін, М. С. Сучасна державно-церковна взаємодія в Україні: переосмислення конституційних засад // Часопис Київського університету права. – К.: Київський університет права НАН України, 2019. – № 2019/3. – С.80-87.

4. Васін, М. С. Актуальність законодавчого впровадження медичного капеланства в Україні // Науково-практичний журнал «Соціологія права». – 2018. – № 3-4 (26-27). – С.18-24.

5. Васін, М. С. Правові аспекти взаємодії держави і релігійних організацій у сфері розвитку пенітенціарного капеланства // Часопис Київського університету права. – К.: Київський університет права НАН України, 2018. – № 2018/3. – С.58-62.

6. Васін, М. С. Правові аспекти участі релігійних організацій у громадському житті, формуванні та реалізації державної політики // Науково-практичний журнал «Соціологія права». – 2017. – № 3-4 (22-23). – С.24-29.

7. Васін, М. С. Перспективи законодавчого врегулювання взаємодії держави і релігійних організацій у сфері впровадження військового капеланства // Часопис Київського університету права. – К.: Київський університет права НАН України, 2017. – № 2017/3. – С. 96-100.

8. Васін, М. С. Проблеми правового регулювання взаємовідносин держави і церкви в демократичному суспільстві // Науково-практичний журнал «Соціологія права». – 2014. – № 1-2 (7-8). – С. 128–132.

9. Васін, М. С. Забезпечення міжнародних стандартів релігійної свободи під час реєстрації статутів релігійних організацій // 25-річчя Української незалежності як історія релігійних свобод і світоглядного плюралізму: державні інституції та релігійні організації у пошуку моделей партнерства / Збірник наукових матеріалів. – К.: Дух і Літера, 2017. – С.107-124.

10. Васин, М. Обзор свободы вероисповедания в Украине, включая Крым // Релігійна свобода: свобода релігії і переконань за умов сучасних викликів. Науковий щорічник № 19. Частина II. За загальною редакцією проф. А.Колодного, Л.Филипович. – К.: УАР, 2016. – С. 107-116.

11. Васін, М. Огляд ініціатив у сфері розвитку релігійного законодавства України // Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур. Науковий щорічник № 19. За загальною редакцією проф. А.Колодного. – К.: Інтерсервіс, 2015-2016. – С. 180-184.

12. Васін, М. С. Актуальність закону про концепцію державно-конфесійних відносин в Україні / М. С. Васін. // «Практична філософія». Науковий журнал Центру практичної філософії. – Чернігів: Видавець «Парапан», 2014. – № 3, 2014 (53). – С. 98-103.

13. Васін, М. Твоє право на свободу віросповідання. Посібник для віруючих, релігійних громад та посадових осіб органів влади / Максим Сергійович Васін. – К.: Медіа світ, 2020. – 40 с.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

14. Васін, М. Правові засади взаємодії держави і релігійних організацій у практиці Європейського суду з прав людини / М. С. Васін. // Area Nauki. – Люблін, Польща: Fundacja «ORKA», 2017. – № 2(2)/2017. – С.104-113.

15. Васин, М. Донбасс и Крым: новые вызовы для религиозной свободы / Максим Васин // Религия в контексте глобализации: правовые аспекты функционирования религиозных организаций. Редакционный комитет: К.Дюрам, Э. Кларк, Е. Нечипорова. – Краков, Польша: Издательство «НОМОС», 2017. – С.339-349.

16. Vasin, M. Characteristics of Development of Inter-Confessional Relations in Ukraine / Maksym Vasin // Occasional Papers on Religion in Eastern Europe. – Newberg, OR, U.S.A.: George Fox University, 2010. – Vol. 30. – Iss. 1. – Article 4. – P.28-36.

Матеріали наукових конференцій:

17. Васін, М. С. Перспективи подальшого розвитку законодавчого регулювання діяльності пенітенціарних капеланів // Приклади правового врегулювання душпастирського служіння у пенітенціарній системі в країнах Європи: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (3 грудня 2018 р., м. Київ) / Упор. Н. В. Пуряєва. – К.: ФОП Кандиба Т. П., 2018. – С.35-41.

18. Васін, М. С. Перспективи взаємодії держави і релігійних організацій у виробленні та реалізації сімейної політики // Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (04 квітня 2018 р., м. Київ) / [Ред. кол. І. Г. Губеладзе та ін.] – К., 2018. – С. 19-23.

19. Васін, М. С. Розвиток законодавства у сфері пенітенціарного душпастирства в незалежній Україні // Сучасність і перспективи пенітенціарної душпастирської опіки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2016. – С. 72-78.

20. Васін, М. С. Свобода думки, совісті та релігії: права релігійних громад // Права людини в Україні – 2016. Доповідь правозахисних організацій. За ред.: А. П. Бущенко, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К.: Видавництво «КВІЦ», 2017. – С. 130-141.

21. Vasin, M. Ukraine: Submission to the United Nations Human Rights Council by the Institute for Religious Freedom NGO for the 3rd cycle of the Universal Periodic Review, 28th session // Institute for Religious Freedom. [Електронний ресурс]. – UNHRC, 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://uprdoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=4267&file=EnglishTranslation>.

22. Васін, М. Свобода думки, совісті та релігії // Права людини в Україні – 2015. Доповідь правозахисних організацій. За заг. ред.: А. П. Бущенко, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., КИТ, 2016. – С. 157-165.

23. Васін, М. Свобода думки, совісті та релігії. Свобода вираження поглядів // Права людини в Україні: перше півріччя 2015. Наукове видання. За ред.: А. Б. Благої, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., 2015. – С. 79-93.

24. Vasin, M. Freedom of thought, conscience and religion / Maksym Vasin // Human Rights in Ukraine – 2014. Human rights organisations report. Editors: O. Martynenko, Y. Zakharov / Ukrainian Helsinki Human Rights Union. – Kharkiv: LLC “Publishing Human Rights”, 2015. – P. 164-176.

25. Васін, М. Очікуючи від Церкви допомоги, слід створити належне законодавче поле її діяльності / М. С. Васін. // Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква. Матеріали чергового засідання постійно діючого Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» від 15.05.2014 р. / Центр Разумкова. – К.: Видавництво «Заповіт», 2014. – С. 53-54.

АНОТАЦІЯ

Васін М. С. Конституційно-правові засади взаємодії держави і релігійних організацій в Україні. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національний авіаційний університет, Київ, 2021.

У дослідженні вперше у юридичній науці здійснено цілісний аналіз конституційно-правових засад взаємодії держави і релігійних організацій, який включав наукове переосмислення сучасної моделі державно-церковних відносин в Україні, окреслення її відмінностей від історичного досвіду попереднього тоталітарного режиму радянської влади, визначення правового статусу релігійних організацій як суб'єктів громадянського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у встановленні й наданні наукового обґрунтування факту зміни характеру державно-церковних відносин в українському суспільстві, які трансформувалися від антагоністичної сепарації до коопераційної моделі з притаманною їй більшою взаємодією органів державної влади з релігійними організаціями. Також науково доведено, що чинним конституційно-правовим засадам державно-церковних відносин бракує юридичної визначеності, відсутність якої негативно позначається на взаємодії держави і релігійних організацій, стає причиною суспільної напруги під час обговорення важливих суспільних проблем, ускладнює процес реформування релігійного законодавства з огляду на відмову України від тоталітарної політики радянської влади та перехід до демократичних засад урядування.

Результати наукового дослідження дали змогу сформулювати пропозиції для практичного впровадження з метою подальшого розвитку державно-церковної взаємодії в умовах коопераційної моделі відносин, трансформація якої відбулася як наслідок запровадження в Україні демократичної політичної системи, релігійної свободи та плюралізму.

Ключові слова: державно-церковна взаємодія, державно-церковні відносини, свобода віросповідання, відокремлення держави та церкви.

АННОТАЦИЯ

Васин М. С. Конституционно-правовые основы взаимодействия государства и религиозных организаций в Украине. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». – Национальный авиационный университет, Киев, 2021.

В исследовании впервые в юридической науке осуществлен целостный анализ конституционно-правовых основ взаимодействия государства и религиозных организаций, включающий научное переосмысление современной модели государственно-церковных отношений в Украине, определение её отличий от исторического опыта предыдущего тоталитарного режима советской власти, уточнение правового статуса религиозных организаций как субъектов гражданского общества.

Научная новизна исследования заключается в установлении и предоставлении научного обоснования факту изменения характера государственно-церковных отношений в украинском обществе, трансформировавшихся из антагонистической сепарации в кооперационную модель с присущим ей большим взаимодействием органов государственной власти с религиозными организациями. Также научно доказано, что действующим конституционно-правовым основам государственно-церковных отношений не хватает юридической определенности, отсутствие которой негативно сказывается на взаимодействии государства и религиозных организаций, становится причиной напряжения при обсуждении важных общественных проблем, усложняет процесс реформирования религиозного законодательства, учитывая отказ Украины от тоталитарной политики советской власти и переход к демократическим основам управления.

Результаты научного исследования позволили сформулировать предложения для практического внедрения с целью дальнейшего развития государственно-церковного взаимодействия в условиях кооперационной модели отношений, трансформация которой состоялась вследствие внедрения в Украине демократической политической системы, религиозной свободы и плюрализма.

Ключевые слова: государственно-церковное взаимодействие, государственно-церковные отношения, свобода вероисповедания, отделение государства и церкви.

ABSTRACT

Vasin Maksym. The constitutional and legal basis for the cooperation of state and the religious organizations in Ukraine. – *On the rights of the manuscript.*

Thesis for the degree of Candidate of Law in specialty 12.00.02 – Constitutional Law; Municipal Law. – National Aviation University. – Kyiv, 2021.

For the first time in legal science of Ukraine, the research includes a holistic analysis of the constitutional and legal foundations of church-state interaction, including the academic rethinking of the modern model of church-state relations in Ukraine, determining its differences from the historical experience of the previous totalitarian regime of the Soviet Union, and clarifying the legal status of religious organizations in as subjects of civil society.

The topicality of the research is due to the growing role of religious organizations in the civil society activity in Ukraine and in solving various social problems that the state is unable to overcome. As well, there is a need to ensure the constitutional right to freedom of conscience and religion for persons in special conditions: at military and penitentiary, medical, and educational institutions. In addition, the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations", adopted in April 1991 (before the retrieval of Ukraine's state independence), today doesn't provide a proper legal basis for the participation of religious organizations in public life: those activities that go outside of the religious building and other places of worship.

The negative experience and consequences of the repressive policy of the Soviet regime on religious organizations, analyzed in the dissertation, allow the author to conclude that it is necessary to improve the constitutional and legal basis of church-state cooperation to remove from public discourse grounds for manipulation of the definition of church-state separation and releasing the legal practice from the current legal uncertainties, ambiguous interpretations, legal conflicts. The dissertation includes the analyzes the case-law of the European Court of Human Rights, documents of international institutions such as the UN, the Council of Europe and the OSCE on ensuring freedom of conscience and religion, focusing on aspects of church-state interaction and foreign experience in legal regulation of this relations.

The scientific novelty of the research emerges in establishing and providing scientific justification for the fact that the church-state relations have changed in Ukrainian society and have transformed from an antagonistic separation to a cooperative model with its inherent great interaction between government bodies and religious organizations. It is also scientifically argued that the current constitutional and legal foundations of state-church relations have a lack of legal certainty, the absence of which negatively affects the church-state interaction, causes public tension during discussions important social problems, and complicates the process of reforming religious legislation considering that Ukraine refused from the totalitarian policy of the Soviet regime after the transition to a democratic political system.

The author proposes a new version of Article 35 (3) of the Constitution of Ukraine, aimed at abandoning Soviet wording in favor of the clearer terminology, which recognizes church and state as the separate and independent social institutions that can cooperate on a partnership basis. Another proposal prescribes to amend the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" with the aim to eliminate terminological restrictions on the activities of religious organizations and better ensure the autonomy of religious associations (denominations).

The research reveals the concept of secularism of political authority, emphasizing that it doesn't exclude the possibility of the state bodies to develop the cooperation with religious organizations in solving social problems and meeting the religious needs of certain categories of citizens (servicemen and their families, convicts and prisoners and prison staff, patients and medical staff).

The results of the dissertation research made it possible to formulate proposals for practical implementation with the aim of further developing church-state interaction in the context of the cooperative model of relations which appeared as a result of the introduction of a democratic political system, religious freedom, and pluralism in Ukraine. The author argues in favor of implementing his proposals for further legal support of chaplaincy in the army and other military formations of the state, penitentiary and medical institutions as a form of church-state interaction in Ukraine.

Key words: church-state interaction, church-state relations, freedom of religion, separation of church and state.